

המיינד בקו האש במשטר רודני – האם האמת משנה?

תמי דרור-שיבר

מה קורה כשיש פער בין חווית האדם החש שקורה משהו מפלצתי וחי בתוך הטראומה המתרחשת לבין אמירת השלטונות, ש"הכל בסדר, לא צריך להגזים, זה בעיקר אצלכם בראש"? במקרים כאלה, השלטון למעשה מפעיל מניפולציה מתעתעות על המיינד של האזרחים.

כיצד משפיע שלטון רודני המתבסס על כוח, שקר, דיסאינפורמציה ושליטה על המחשבות על נפשו של הפרט? כשהמסר השלטוני הוא שאין לחשוב באופן עצמאי, להסתקרן, להטיל ספק ולבקש אחר האמת, ההנהגה למעשה אוסרת על האזרחים לראות את המציאות כמות שהיא ובכך מעוורת את עיניהם ומעוותת את תפיסתם. אני מציעה שסובייקט הגדל במשטר כזה מפנים את האספקטים המעוורים והמטשטשים שהשלטון מפעיל עליו ובהמשך הם פועלים עליו מבפנים. גם אם אותו אדם כבר איננו חי תחת אותו משטר, האספקטים המופנמים הללו עשויים להמשיך לחיות בתוכו באופן אותו אכנה "האובייקט המעוור המופנם".

בעקבות חומרים מהקליניקה התחלתי להתעניין באסון צ'רנוביל ובהשתקפויותיו בנפשות השורדים. חיפשתי בערוצים המקובלים אך כמעט ולא מצאתי כתיבה פסיכואנליטית. גם הקולגות מבריה"מ לשעבר וממזרח אירופה לא הכירו חומר פסיכואנליטי כתוב בנושא ואמרו שגם במכונים הפסיכואנליטיים באוקראינה, רוסיה ובלרוס הדברים לא עלו באנליזות ובהדרכות. בהמשך מצאתי מחקרים אמפיריים אודות ההשפעות של צ'רנוביל, אך לא כתיבה פסיכואנליטית. הדבר עורר אצלי שאלות – כיצד ייתכן שטראומה כזאת, שהשפיעה על מיליונים, לא קיבלה קול בספרות הפסיכואנליטית?

משנות הארבעים של המאה הקודמת החל המשטר הסובייטי להקים ערים סגורות וסודיות שלא הופיעו במפה סביב כורים גרעיניים ומתקנים צבאיים. בתעודות תושביהן הופיעו כתובות פיקטיביות, ותקלות שאירעו במפעלים הגרעיניים הוסתרו. השאיפה של ברית-המועצות להיראות בלתי-מנוצחת יצרה מנגנונים של הסתרה שיטתית של תאונות גרעיניות במקום להשקיע בשיפור

הבטיחות. האיום התמידי בענישה הרתיע את העובדים בתחנות הכוח מלדווח על בעיות ולהקפיד על נוהלי בטיחות. ברה"מ נהגה, אם כן, להעלים מידע מאזרחיה ומהעולם כולו באופן שיטתי.

הפיצוץ בכור הגרעיני בצ'רנוביל התרחש ב-26 באפריל 1986. לאחר חמישה ימים, באחד במאי, יצאו המונים לחגיגות ברחובות רוסיה, אוקרינה ובלרוס. הרשויות לא הודיעו לתושבים להסתגר בבתים ולא התריעו מפני שאיפת אוויר וצריכת מאכלים שזוהמו בקרינה. 2.5 מיליון בני אדם שאפו חומרים רדיואקטיביים במצעדים. שורת רדיואקטיבית נפוצה הרחק מעבר ל- zone (מעגל ברדיוס 30 ק"מ סביב הכור שממנו פונו התושבים). ב- zone נושא הקרינה וסכנותיה היה גלוי, אולם באזורים מרוחקים יותר, שלמעשה גם בהם הקרינה והשפעותיה היו משמעותיות - הדבר טושטש והוסתר.

עננים ספוגי קרינה נעו עם הרוחות. בנוסף, טייסים נשלחו לזרוע עננים מעל בלרוס, כדי שגשם רדיואקטיבי ירד על בלארוס ולא על רוסיה. חיות משק ששימשו מזון וסיפקו חלב ספגו קרינה. כפרים שטוהרו הזדהמו מיד מחדש באבק רדיואקטיבי וחומרים שנטמנו פלטו קרינה למי תהום. עם הזמן הבינו המדענים שחלחול חומר רדיואקטיבי לקרקע משפיעה על הצומח והחי, כך שהאוכלוסייה שניזונה מהם נפגעה מהרדיואקטיביות אשר השפעותיה תימשכנה לדורות.

מחקרים מראים ששיעור התחלואה בסרטן, בבלוטת התריס ועוד נמצא גבוה משמעותית ממי שספגו קרינה משאר האוכלוסייה. החוקרים מוטרדים ממצבם הבריאותי של ילדיהם של הילדים שנחשפו לקרינה ומן ההשלכות הגנטיות שתתגלנה בדור הנכדים. הם חוזים שהתחלואה התורשתית תמשיך לגדול ושמחלת הסרטן תגיע לשיאה בקרב השורדים וצאצאיהם כחמישים שנה אחרי האסון.

אחרי הפיצוץ בצ'רנוביל טשטשה ההנהגה הסובייטית כהרגלה את השפעות הקרינה והקגי"ב הסתיר נתונים כדי למנוע ביקורת ובכך מנעה מהאזרחים לנקוט אמצעי זהירות. השלטון עשה משהו מתוחכם יותר משקר פשוט והוא - לשקר באמצעות האמת: לומר שאכן הייתה קרינה, אך משמעותה שולית: "זה לא סיפור גדול". השלטון טען שהחשש של האזרחים אינו אלא **רדיפובניה** - חרדה מוגזמת מפני קרינה, מושג בו השתמשה ההנהגה כדי לגרום לאזרחים להאמין שהדברים אצלם במינד.

כך מנע השלטון הסובייטי מהאזרחים את הכרת האמת, לא רק זו העובדתית, אלא גם זו הרגשית. הכוונה לא רק להשלכות המציאותיות של האסון, אלא גם למשמעות הנפשית של פונקציית ההסתרה וההשתקה מצד השלטונות. מדובר באזרחים שהורגלו במשך דורות למשטר טוטליטרי,

ושהזיכרון הקולקטיבי של משטר האימים של סטלין וטיהוריו עדיין היה חי בתוכם. הטשטוש וההשתקה כמו גם האיסור על הטלת-ספק הופנמו וחלחלו גם בהעברה הבין-דורית. כך, מנגנוני הדיכוי וההשתקה של ימי הטיהורים היוו קרקע פורייה ורעילה למנגנוני ההסתרה וההשתקה של תאונות גרעיניות, ובראשן הפיצוץ בכור הגרעיני בצ'רנוביל.

מה קורה כאן למיננד? כדי להבין זאת נתבונן כיצד מתרחשים דברים כאלה במשפחות. אחד הדברים שישפיעו, בדיעבד, על האופן שבו אירוע מסוים יירשם בנפש הילד יהיה המידה בה ההורה נתן לדברים תיקוף והכרה, החזיקם במיננד שלו וסייע לילד להכילם. אם דברים אלה יתקיימו - הילד יוכל לעבד את מה שאירע ולהעניק לו משמעות. אולם מה קורה כשהורה מתכחש ומנסה לעוור את עיניו של הילד? למשל ילדה שבמשך שנים נגעה ע"י אחיה וכשהיא מחליטה לספר, אימה מתכחשת למשמעות העמוקה וטוענת: "לא צריך לעשות דרמה, אל תהיי היסטורית, זה רק משחק, אל תעשי מזה סיפור גדול".

לרוב, במצב כזה תזדהה הילדה עם אמירתה של האם, שמה שקרה אינו נורא כ"כ, תרגיש שהיא מגזימה ותפסיק לסמוך על מה שהיא קולטת, חושבת ומרגישה, ובמקרים רבים תתפתח אצלה הטלת ספק ממארת. היא תשאל את עצמה ואת האנליטיקאית: "האם זה באמת ככה או שאני ממציאה?", "אולי אני סתם מתבכיינת, סתם עושה עניין?".

מסלר-דייוויס אומרת שילד שגדל עם הורה פוגע ייטה לקבל לתוך עצמו את חומרי הנפש הרעילים שההורה מרוקן לתוכו, (Messler-Davies, 2004). אם לא יקבל את החומרים הרעילים כשלו - יאבד את אהבת ההורה. כך שהילד חייב לעוור את עיניו לאספקטים השליליים של ההורה ובכך לפגוע בתפיסת המציאות שלו עצמו.

בחברה טוטליטרית, שבה יש הכרח לחיות במציאות מעוורת ומעוותת, המשטר מפעיל גזלייטינג על המיננד של האזרחים והופך את ההבחנה בין אמת לשקר לבלתי רלבנטית. כשהבחנה זו קורסת, היכולת לתפוס את המציאות ולדעת את העובדות ואת האמת - נהרסת. כך ייווצר קושי בכינון עמדה נפשית המקבלת את המציאות, שהינה הכרחית כדי לחיות חיים בריאים ומלאים. בנוסף, יוביל הדבר לפגיעה בהתפתחות הדחף הבסיסי לידע, הסקרנות, היכולת לחפש אחר האמת הרגשית והרשות הפנימית לדעת (קליין, 1931, ביון, 1962). כאשר האספקטים המעוורים מופנמים, העיוורון מתפשט עוד ועוד ומתחיל לפגוע בכל חלקה טובה בנפש.

בעוד שבד"כ אנחנו מדברים על הפנמת אספקטים של דמויות קרובות (הורים, אחים), תהיה לעתים גם הפנמה של אספקטים מסוימים של השלטון. כך שבדומה לאופן בו ילד יפנים את האובייקט ההורי הזורה חול בעיניו, במצב הנפשי הטוטליטרי יפנים האדם את האובייקט השלטוני המעוור את עיניו ויוצר מתקפות על חשיבתו. אני מכנה זאת "האובייקט המעוור המופנם".

חנה ארנדט (1967) טוענת כי מול השררה "לאמת יש סיכויים קלושים, כי השררה תמיד תנסה להעלים, להשכיח ולעוות אותה. מאחר שהשקרן יכול לעצב בחופשיות את "עובדותיו" כך שיתאימו לקהל שלו, רוב הסיכויים שהוא יהיה משכנע יותר מדובר האמת. הוא ייתפס כאמין יותר כיוון שהיסוד הבלתי-צפוי, תכונה בסיסית של כל אירוע אמיתי – ייעדר מדבריו. כששקרים מחליפים באופן עקבי ומוחלט את האמת העובדתית, התוצאה איננה שהשקר מתקבל כאמת והאמת מוקעת כשקר.... [אלא ש]יכולתנו להתמצא בעולם הממשי נהרסת. זאת מאחר וקטגוריית ה"אמת מול שקר", שהיא אחד הכלים המנטליים המאפשרים זאת – קורסת".

הפילוסוף וההיסטוריון הפולני קולקובסקי (2005) טוען שה"פונקציה והמשמעות של ה"שקר" בחברה טוטליטרית הינן כה מעוותות, עד שאפילו המילה "שקר" הופכת בלתי-רלבנטית. זהו ניצחון קוגניטיבי אדיר לטוטליטריות. מאחר שהיא מצליחה לבטל את עצם הרעיון של אמת, לא ניתן יותר להאשימה בשקר".

ביון, (1962), בריטון (1998) ואמיר (2012) עוסקים ביכולתו של האדם להתבונן פנימה, להבין מה הוא מרגיש וחושב ולספר את הדברים לעצמו. כדי שלאדם יהיו חופש וגמישות לנוע בין השתתפות בקשר ובין התבוננות בקשר ובעצמו וכדי שיוכל להיות הן בתוך החוויה והן להמשיגה ולתקשרה החוצה, צריך שתתפתח אצלו היכולת להתבונן בהתרחשות רגשית מבחוץ. כשהאדם יפנים אובייקט מעוור, אזי בנוסף לפגיעה ביכולתו להכיר כראוי את המציאות החיצונית, תיווצר פגיעה אנושה ביכולתו להכיר, לחשוב ולדעת את עולמו הפנימי ואת האמת הנפשית שלו.

דוגמה קלינית

ג' הגיע לטיפול בשנות ה-30, כשבכוונתו לעבור ניתוח קשירת צינורות הזרע, כי לא רצה ילדים. בת-זוגו הסכימה לתת הזדמנות לקשר בתנאי שיילך לטיפול וישהה את הניתוח. בתחילת הטיפול נזכר: "אמא מספרת שילד באוקראינה ציירתי ילדים מעוותים – עם סנפירים במקום ידיים, ראש ענק וגוף פצפון... ההורים אמרו שאלה מפלצות ולא הרשו לי לצייר יותר". אני אומרת: "אז איך אפשר בכלל לחשוב על תינוק אם פוחדים שמה שייצא מתוכך יהיה מפלצת...".

ג' מאד חרד ממחלות ובת-זוגו מכנה אותו "היפוכונדר". אני מפרשת זאת כחרדה מחומרים נפשיים רעילים ומסוכנים, שג' חווה עצמו כספוג בהם.

רק כעבור כשנתיים, כשעולה הסדרה "צ'רנוביל", מסתבר שזה קרה בילדותו ושהתגורר באזור שספג קרינה, אך לא בתוך ה-zone. עד אז זה לא הוזכר בטיפול. ג' מוצף זיכרונות; חומרים שלא עלו מופיעים ונפתח אזור שלם.

הוא מספר על מצעד האחד במאי שאליו הלכו. באותו יום היה חום קיצוני והם שמחו והלכו להשתזף. רק בדיעבד הסתבר מה שהוסתר מהם – הפיצוץ בצ'רנוביל, שהוא שגרם לחום. בהמשך נאמר להם להיזהר מחלב, פטריות ואוכמניות, אך עוצמת הקטסטרופה טושטשה ע"י השלטון. הוא נזכר: "התפוחים בשכונה שלנו צמחו באותה שנה לגודל ענקי, תפוחים-מפלצות. היו ירקות ופירות עצומים, מפלצתיים ונולדו תינוקות מעוותים, מוטציות... התחלנו לקלוט קצת על הקרינה אבל המשכנו כמעט כרגיל..."

אני מקשיבה ונזכרת בציורים שצייר כילד קטן, של ילדים-מפלצות.

בהמשך אנו מבינים, שהחרדה של ג' שיוולד לו ילד פגוע עקב הקרינה שספג היתה מצמיחה וחיסלה כל רצון בילדים. עם זאת - לא היה בנפשו חיבור בין ההימנעות מילדים לבין הפחד מתוצאות הקרינה. בין הידיעה הקוגניטיבית ובין המשמעות הנפשית היתה דיסוציאציה. ג' הפנים אובייקט מעורר שטען שהקרינה לא באמת מסוכנת ולפיכך – לא חווה את החרדה העצומה שחיתה, כל השנים, בתוכו.

כשהדיסוציאציה מתפוגגת ג' מתחיל להביע את רצונו בילד, אבל פוחד שהזרע שלו פגום וייוולד ממנו תינוק עם מומים.

נוצר חיבור בין חוויית הקרינה שספג ובין החרדות הבריאותיות שלו: "אני חושש שאולי בגלל הקרינה יש אצלי איזשהן מוטציות רדומות בגוף ואני פוחד שזה יתעורר". עד אז היתה דיסוציאציה גם בין הידיעה על הקרינה שספג ובין משמעותה והחרדה הגופנית.

ג' מתייחס להכרה שאני נותנת לדברים: "כל השנים חשבתי שאני משוגע עם כל הפחדים שלי, עד שאת התחלת להגיד שאכן היו דברים במציאות, שלא הכל זה הראש המעוות שלי... אני מרגיש קצת יותר נורמלי מאז שהתחלנו לדבר על זה..."

כעת ברור לשנינו שג' רוצה ילד, אבל החרדה שיוולד תינוק פגוע - משתקת. ג' אומר: "הלואי והיה יכול להיות לי ילד בלי הביולוגיה שלי, זוגתי לא מוכנה לאימוץ..." אני אומרת: "ומה עם תרומת

זרע? ג' המום: "זה נשמע לך הגיוני? זה לא שיש לי איזה פגם מוכח בזרע, מישהו יאשר לי תרומת זרע רק על סמך חרדות?". מרגע שזה עלה ג' התחיל לעבוד על כך באינטנסיביות. חודשים ספורים אחר-כך ג' מודיע: "תמי, אישרו לי תרומת זרע!". אני מתמלאת התרגשות.

ניתן לומר שחלק גדל מהשורדים (אדגיש: לא אלה שהיו ב-zone אלא באזורים מרוחקים יותר בכל זאת ספגו קרינה) הפנימו אובייקט מעוור כזה ובתוכו המסר השלטוני שאמנם קרה משהו מטריד, אבל לא מאד משמעותי וכך הוא נרשם בנפש. להבנתי דבר זה מסביר (חלקית לפחות) את מיעוט הופעתו של הנושא בספרות האנליטית.

דברים דומים מתחוללים כיום ברוסיה. עוד בטרם הפלישה לאוקראינה החל פוטין להכין את הקרקע כשתיאר את אוקראינה כנאצית ואת עצמו כמי שיעשה דה-נאציפיקציה. בהמשך התחוללה הקצנה של ה-fake news, ה-alternative facts, ודרכים נוספות בהן הממשל הרוסי נעזר במניפולציות של התקשורת, כשמי שמפרסם מידע ששונה מהאג'נדה השלטונית מואשם בפייק ניוז ודינו 15 שנות מאסר. דוגמה לכך ניתן לראות בתגובת התקשורת הרוסית כשנחשף הטבח בבוצ'יה. שוב פנה השלטון לאסטרטגיה של לשקר באמצעות האמת. התקשורת הרוסית לא הכחישה את הטבח, אך לא הראתה את תמונות הזוועה ששודרו ברחבי העולם, כך שמי שניזון מהתקשורת ברוסיה – כלל לא נחשף להן. בנוסף סיפקה הממשלה נרטיבים שונים: ראשית היא טענה שהקורבנות נהרגו מארטילריה אוקראינית. אח"כ, כשהחלו להופיע תמונות של גופות כפותות וקברי אחים, טענו הרוסים שהאוקראינים ביימו זאת. לבסוף נתנו גרסה שלישית, לפיה האוקראינים הם שרצחו את בני עמם בחשד שהם פרו-רוסים.

למעשה - מטרת המשטר המעוור היא ליצור ריבוי נרטיבים כדי לעורר ספקות באשר למה שבאמת אירע. ברגע שמתקיים ויכוח, כבר אין אמת עובדתית אחת וזהו ניצחון הטוטליטריות על המיינד. כשהתקשורת מטשטשת, מבלבלת וזורה חול בעיני האזרחים, בעיקר בהעדר מקורות מידע אחרים, הדבר אף מקל עליהם לחיות עם פעולות הממשלה: "אמנם לטענת האוקראינים מתרחש טבח ובמערב מכנים זאת "פשעי מלחמה", אבל הם מגזימים, זה לא באמת כל-כך נורא".

בהמשך הפיצו הרוסים במזרח אוקראינה פייק ניוז, לפיו זלנסקי בוגד בהם והצבא שלהם עצמם תוקף אותם. כשהמיינד "מופצץ" במסרים שקריים, האזרחים כבר אינם יודעים מהי האמת. מה

יהיו התוצאות של האובייקט המעוור המופנם אצל אזרחים אלה בעתיד? כיצד ישפיעו בהמשך המניפולציות שהשלטון מפעיל על המינד שלהם, והאם, כמו במקרה של צ'רנוביל, גם תופעה זו כמעט ולא תופיע בספרות הפסיכואנליטית? מה תהיה ההשפעה לדורות של 'הנשורת הרדיואקטיבית הנפשית' של מנגנוני עיוות האמת? והאם גם בנפשותיהם של אזרחים אלה יתפשט העיוורון הנפשי?